

DOI: 10.5281/zenodo.1240795

УДК 35.073.515

Григоренко Н. В., к.н.держ.упр., НУЦЗУ, м. Харків

Hryhorenko N., Ph..D in Public Administration, lecture of the Department of Management and Organization of Civil Protection, National University of Civil Protection of Ukraine, Khar'kov

НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАДАННЯ ДЕРЖАВНИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

EMERGENCY SITUATIONS AS A FACTOR OF INFLUENCE ON DEVELOPMENT OF THE SYSTEM OF GOVERNMENT SERVICE PROVIDING IN THE SPHERE OF CIVIL PROTECTION

Дістало подальшого розвитку поняття «надзвичайна ситуація», надана класифікація надзвичайних ситуацій, визначений вплив надзвичайної ситуації на соціальну та економічну систему, проаналізовано наслідки надзвичайних ситуацій, обґрунтований подальший розвиток системи надання державних послуг у сфері цивільного захисту, що дозволить задовольнити нагальні потреби громадян до, під час та після виникнення надзвичайних ситуацій.

Ключові слова: *надзвичайна ситуація, цивільний захист, критерії оцінки надзвичайної ситуації, наслідки, збиток.*

Further development of concept "emergency situation" is conducted in the article, influence of emergency is certain on social and economic systems, the consequences of emergencies are analysed, a ground is conducted further development of the system of providing of state services in the field of civil protection.

Keywords: *an emergency situation, civil protection, criteria for assessing the emergency situation, the consequences, the situation, the loss.*

Постановка проблеми. Осмислення виникнення, попередження та ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій з точки зору публічного управління дає змогу з'ясування їх соціальної сутності, а також виявлення їх зв'язку з діяльністю органів публічного управління щодо захисту законних прав та інтересів населення. У цьому зв'язку особливу актуальність мають питання удосконалення системи цивільного захисту України та покращання послуг, які надаються громадянам у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні засади державного регулювання у сфері цивільного захисту досліджували В. Биков, В. Васійчук, П. Волянський, Б. Данилишин [3], Л. Жукова, С. Качан, Н. Клименко, О. Карпенко [4], С. Мохняк, Н. Нижник [9], В. Садковий, Я. Радиш, А. Ромін, В. Тищенко, А. Ткачук, О. Труш, Л. Шевченко та ін. Аналіз наукових джерел довів, що дослідження сутності та особливостей надзвичайних ситуацій, їх класифікація, для визначення заходів, спрямованих на запобігання негативного впливу на життєдіяльність суспільства та держави є актуальним завданням наукового та практичного характеру.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності розвитку системи надання державних послуг у сфері цивільного. Для досягнення мети необхідно вирішити такі питання: визначити відмінності між екстремальною та надзвичайною ситуацією, надати класифікацію надзвичайних ситуацій, розглянути вплив надзвичайної ситуації на соціальну та економічну систему, проаналізувати наслідки надзвичайних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. За своїм змістом надзвичайні ситуації є дуже неоднорідними. У сучасній науковій літературі з державного управління, розглядаючи проблеми цивільного захисту населення в умовах надзвичайних ситуацій, дослідники використовують низку понять: катастрофа [3], лихо [1], катаклізм [4], екстремальна ситуація [6] тощо. На перший погляд здається, що ці слова відображають однакове розуміння процесів, але насправді, якщо детально вникнути в суть цих визначень, це не так. Найбільш загальна ознака всіх вищенаведених понять – це вихід за рамки нормального, звичного в соціальному сприйнятті. Наприклад, слово «екстремальний» (від лат. *extremum* – крайній) означає крайній, такий, що виходить за рамки звичайного за рівнем складності.

Під нормальним розуміється таке протікання процесів або явищ, до якого соціальні інститути, спільноти, соціальні групи, індивіди і соціальні організації пристосувалися шляхом тривалої еволюції, історичного досвіду, розвитку, і відхилення від якого сприймається як негативне.

При цьому між екстремальною та надзвичайною ситуацією існує відмінність. Як правило, екстремальна ситуація має відношення до людини або групи людей, які безпосередньо знаходяться в зоні впливу негативного фактора, яка вимагає для їх виживання мобілізації значних індивідуально-психологічних і фізичних ресурсів [12].

Варто відзначити, що надзвичайна ситуація може розвиватися і за катастрофічним сценарієм. Катастрофа представляє собою стрибкоподібні зміни системи (географічної, соціальної, економічної тощо), що призводять до тяжких (або неповоротних) наслідків.

Надзвичайна ситуація є загальним поняттям, що передбачає крім загальної оцінки ситуації, негативної обстановки спеціалізованими соціальними групами і вироблення необхідних управлінських рішень, залучення

різних ресурсів з багатьох громадських сфер для її ліквідації, на які ця ситуація безпосередньо не вплинула. Таким чином, надзвичайна ситуація включає в себе і катастрофи, і лиха, і катаклізми.

У Кодексі цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI надається таке визначення: надзвичайна ситуація - обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності.

Звідси можна зазначити, що надзвичайна ситуація впливає на велику кількість структурних елементів соціальної системи, причому таким чином, що функції цих елементів істотно змінюються. Це говорить про те, що якість відображення тієї чи іншої ситуації як надзвичайної багато в чому залежить від специфіки соціальних груп, спільнот, організацій, на які ця ситуація впливає, а також соціальних груп, організацій, які задіяні в ліквідації наслідків такої ситуації.

Для правильної оцінки виникаючих подій і явищ існують критерії для віднесення ситуації, яка виникає, до надзвичайної: часовий, соціально-психологічний, соціально-політичний, економічний, організаційно-управлінський.

Тільки наявність одночасно всієї сукупності критеріїв дозволяє класифікувати ситуацію як надзвичайну. Таким чином, можна зазначити, що надзвичайна ситуація має такі ознаки: несподіваність; невизначеність наслідків; складність прийняття рішень; негативний вплив на фізичний і психологічний стан людини; екологічні і економічні збитки; значні часові витрати на проведення евакуаційно-рятувальних робіт і ліквідацію наслідків.

Усі надзвичайні ситуації (антропогенного, техногенного та природного походження) можуть бути класифіковані за значною кількістю ознак, що описують ці явища з різних характерних сторін їх природи і властивостей. Кожна надзвичайна ситуація має свою фізичну сутність, свої, тільки їй притаманні причини виникнення, рушійні сили розвитку, свої особливості впливу на людину і навколишнє середовище.

Класифікаційні структури надзвичайних ситуацій можуть бути побудовані за:

- 1) джерелами небезпеки, що виступають причинами надзвичайних ситуацій (природні, техногенні, соціально-політичні, воєнні).
- 2) масштабом поширення (загальнодержавні, регіональні, місцеві,

об'єктові);

3) швидкістю поширення небезпеки (темпу розвитку) – такі, що швидко розповсюджуються, помірні і плавні («повзучі») катастрофи;

4) складністю обстановки – надскладні, складні, відносно прості;

5) рівнем залучення для ліквідації наслідків органів управління, сил та інших ресурсів (міжнародні, державні, регіональні, територіальні, локальні);

6) характером уражаючих факторів або джерел небезпеки (теплові, хімічні, радіаційні, біологічні тощо);

7) основними причинами виникнення (конструктивні, експлуатаційні, виробничі, погодні, геофізичні тощо);

8) характером впливу (руйнування, зараження, затоплення тощо);

9) змістом, тривалістю і характером наслідків (довготривалі, середньотривалі і короткотермінові).

Під час аналізу наукових джерел, присвячених розгляду надзвичайних ситуацій, виявлено, що вони мають складну структуру, певні етапи свого виникнення і розвитку, безліч факторів, що впливають на їх появу [0]. У результаті можна зазначити, що надзвичайна ситуація умовно складається з чотирьох взаємопов'язаних етапів (негативний фактор, надзвичайні умови, негативні наслідки, негативна обстановка), кожен з яких включає чинники, що зумовлюють виникнення наступного елемента. При цьому від даних етапів також залежатиме характер функціонування системи соціального захисту населення.

При цьому під негативним фактором у широкому сенсі розуміється подія природного або антропогенного походження, що полягає у впливі, який може негативного вплинути на життєдіяльність людини, функціонування економіки, соціальну сферу та природне середовище. Найпоширенішим негативним фактором виступає надзвичайна подія – випадок техногенного, антропогенного або природного походження, що полягає в різкому відхиленні від звичних процесів або явищ і що надає негативний вплив на життєдіяльність людини, функціонування економіки, соціальну сферу та природне середовище. Такими подіями виступають аварії, стихійні лиха, небезпечні біолого-епідеміологічні явища, екологічні лиха тощо.

Так, аварія може викликати негативні зміни у функціонуванні виробничих колективів та інших соціальних груп.

Стихійні лиха викликають негативні наслідки для соціально-економічної діяльності тих чи інших соціально-територіальних спільнот, призводить до численних людських жертв, значних матеріальних збитків, негативних змін у соціальній структурі та інших тяжких наслідків.

Небезпечне біолого-епідеміологічне явище (наприклад, епідемія) може негативно впливати як на країну в цілому, так і на окремі адміністративно-територіальні одиниці (село, місто). Даний тип негативних факторів відрізняється від усіх інших, адже він не містить у собі прямих вражаючих впливів, здатних миттєво привести до значних матеріальних втрат (руй-

нування будівель, споруд, знищення майна), але, з іншого боку, він може призвести до масової загибелі людей.

Екологічні лиха впливають на міграційні процеси та пов'язану з цим соціально-демографічну структуру того чи іншого регіону, де виникло дане лихо.

Отже, негативний фактор складається з багатьох компонентів різних процесів, явищ, які мають неоднозначну природу і призводять до сильного відхилення від норми життєдіяльності конкретного індивіда, соціальних груп, і в цілому функціонування соціально-економічних і соціотехнічних систем.

Надзвичайні умови – характеристики загальної обстановки, що склалися у відповідній зоні (на об'єкті, в регіоні тощо) в результаті надзвичайної події або інших одночасно діючих негативних факторів, у тому числі місцевих особливостей. Вони негативно впливають на сформовану демографічну структуру структури, а також рівень, образ і якість життя мешканців відповідної території. У результаті на даній території формується обстановка, яка може характеризуватися високим рівнем соціальної напруженості. Можна виділити кілька різних ознак такої обстановки: надскладна, яка не має аналогів обстановка; складна обстановка; прийнятна обстановка.

Загалом, форми і види цивільного захисту в надзвичайних ситуаціях повинні диференціюватися залежно від типології надзвичайних ситуацій. Дану типологію можна побудувати з таких підстав: природа виникнення, масштаби розповсюдження, сутність і характер базових явищ, швидкість розповсюдження, характер небезпеки, ступінь тривалості, характер вражаючих факторів, основні причини виникнення, характер впливу на об'єкти, критерії ризику, рівень керованості, можливість запобігання тощо. Таким чином під час організації цивільного захисту слід урахувати географічні, часові, соціально-економічні, соціально-психологічні, соціально-політичні, демографічні, організаційно-управлінські, екологічні, специфічні (мультиплікаційні) характеристики надзвичайної ситуації.

Основними негативними наслідками надзвичайних ситуацій для населення можна назвати: втрату здоров'я (у тому числі з летальним результатом), втрату працездатності; загибель або втрату здоров'я членів сім'ї; втрату майна; часткове або повне руйнування житла; втрату роботи тощо.

Цивільний захист населення в умовах надзвичайних ситуацій може виступати в двох основних формах – обмежений і абсолютний.

Обмежений цивільний захист – це забезпечення постраждалим людям гарантованого мінімального рівня життя, захисту від важких фізичних та матеріальних втрат. Іншими словами обмежений захист – це певний мінімум в їжі, житлі і одязі, достатній для підтримки здоров'я і працездатності.

Абсолютний цивільний захист представляє собою забезпечення державою гарантованого відносного благополуччя певної категорії громадян. На нашу думку, до даної категорії повинні відноситися ті громадяни, які ви-

конували особливі функції на території надзвичайної ситуації з великим ризиком для власного здоров'я і життя на користь більшості людей.

Негативні соціальні наслідки надзвичайних ситуацій (травми, зубожіння, втрата родичів, житла, майна тощо) можуть містити неабияку загрозу безпеки як для суспільства в цілому, так і для окремих соціальних інститутів. Таким чином актуалізується питання формування і реалізації ефективної державної політики у сфері профілактики надзвичайних ситуацій, мінімізації їх негативних наслідків, забезпечення ефективного соціально-економічного захисту постраждалого населення.

Необхідно відзначити, що в надзвичайних ситуаціях мають тенденцію до загострення різні типи соціальних конфліктів. Зокрема посилення структурних конфліктів, пов'язаних з боротьбою різних індивідів або соціальних груп за певні види ресурсів, зокрема, екологічно чисті продукти. Наявність таких конфліктів призводить до виникнення і досить широкого поширення в посткатастрофних умовах конфліктів неструктурних. Такі конфлікти, як правило, свідчать про збої, порушення діяльності адаптаційних механізмів і впливають, як правило, з недосконалою функціонування органів публічного управління.

У надзвичайних ситуаціях також виникають конфлікти, викликані істотною розбіжністю програм з подолання наслідків катастрофи з матеріальними, фінансовими, організаційними ресурсами здійснення таких програм. Отже, імовірність соціальних конфліктів різних типів на території, яка перебуває у надзвичайній ситуації, знаходиться в зворотній залежності від вмісту державних програм з ліквідації наслідків катастрофи і ресурсного забезпечення таких програм.

Також необхідно брати до уваги й іншу залежність: соціальні конфлікти, роз'єднуючи прагнення і дії людей, протиставляючи їх одне одному, чинять негативний вплив на ефективність боротьби з наслідками надзвичайних ситуацій та посткатастрофних процесів. Такий результат обумовлений тим, що соціальний конфлікт ускладнює координацію зусиль з подолання негативних наслідків як самої катастрофи, так і виникаючих після і внаслідок її різних посткатастрофних процесів. Таким чином, для людини, що потрапила в надзвичайну ситуацію, стан соціальної системи виступає як щось несподіване, різке, і непередбачуване, тобто важке за рівнем сприйняття. Це може привести до таких наслідків:

- деформація соціальних норм і традицій, засобів соціального контролю, які регулювали його соціальні дії;

- втрата індивідуального життєвого ресурсу – стану здоров'я, накопичених матеріальних цінностей, відповідного досвіду і навичок;

- необхідність здійснення швидкої адаптації до нових умов, що склалися, зміни моделі поведінки, життєвих установок;

- різка мобілізація і перерозподіл своїх можливостей з метою виживання і збереження здоров'я [10].

На рівні соціальних взаємодій відбувається дисбаланс інтересів між групами населення, різко знижується їх рівень і якість життя, збільшуються і посилюються конфліктні ситуації. Виникають міжособистісні, міжгрупові, міжнаціональні, міжтериторіальні і інші типи конфліктів.

Крім вищенаведених соціальних, демографічних і психологічних наслідків, надзвичайні ситуації ускладнюють реалізацію стратегій і програм економічного розвитку тих чи інших регіонів, а також держав у цілому [8]. Картину механізму впливу виниклих надзвичайних ситуацій на стратегії та програми розвитку можна отримати шляхом розгляду нижченаведених п'яти категорій наслідків: утрата ресурсів; призупинення програм розвитку і використання найважливіших ресурсів для вирішення короткострокових проблем; негативний вплив на приватний сектор; негативний вплив, який чиниться на клімат інвестування; створення умов для політичної дестабілізації [9].

Утрата ресурсів (матеріальних, фінансових тощо), що були використані на соціально-економічний розвиток, відбувається тоді, коли катастрофа знищує їх результат. При цьому первинна втрата ресурсів розвитку відбувається від збитку, нанесеного основному капіталу і виробничим запасам. Втрата ресурсів розвитку скорочує надалі виробництво товарів і споживання послуг. Це відбувається внаслідок негативних впливів надзвичайних ситуацій і подальшого зростання цін на товари і послуги. У той час зниження доходів, викликане виробничими втратами, тягне за собою сильне падіння купівельної спроможності споживачів. Утрата здатності до виробництва внаслідок надзвичайних ситуацій може призвести також до втрати ринку збуту (експорту) товарів. Таким чином, надзвичайні ситуації призводять до низки взаємопов'язаних причин, що викликають втрату ресурсів розвитку. При цьому, залежно від масштабів катастроф, поточні програми розвитку можуть бути призупинені з метою переведення ресурсів з довгострокових програм на конкретні короткострокові програми з ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій і здійсненню програм реконструкції.

Вторинні ефекти надзвичайних ситуацій також підривають процес економічного розвитку. Вони включають в себе інфляцію, проблеми з платіжним балансом, збільшення фінансових витрат і скорочення валютних резервів. Збільшення зовнішнього боргу країни означає, що зі зростанням витрат, пов'язаних з боргом, країна має в своєму розпорядженні менші ресурси для інвестування в рентабельні підприємства. У результаті сповільнюється економічне зростання, анулюється або затримується здійснення програм розвитку, падає привабливість для нових капіталовкладень [2].

Надзвичайні ситуації, особливо такі, що повторюються протягом короткого часу, як правило, роблять негативний вплив на стан і стимулювання подальшого інвестування. Адже в умовах невизначеності інвестори дуже обережно походять до питання підтримки підприємницької діяльності та особливо великих інфраструктурних проектів. Таким чином, надзвичайні

ситуації призводять до зростання безробіття, а через неї до спаду ринкового попиту, застою в усіх галузях економіки.

Надзвичайні ситуації істотно впливають на виконання поточних і перспективних стратегій і програм соціально-економічного розвитку, нерідко призводять до їх згортання, перерозподілу ресурсів насамперед на ліквідацію наслідків катастроф, відновлення зруйнованого.

Проаналізовані наслідки можуть мати комбінований характер, тобто соціальні наслідки негативно впливають на психічний стан людини, що позначається на погіршенні його здоров'я і працездатності, а в результаті на цілісність і стійкість різних соціальних груп, членом яких він є, в тому числі і трудових, що позначається на падінні продуктивності того чи іншого підприємства, організації, установи. Усе це негативно позначається на відновленні економіки постраждалого регіону. Панічні настрої в людей, відсутність необхідних фахівців, велика плінність кадрів в організаціях унаслідок того, що люди прагнуть виїхати з постраждалого регіону, сильно ускладнює відновлення різних пошкоджених і зруйнованих об'єктів економіки. Тому, як правило, постраждалий регіон у результаті великої надзвичайної ситуації, катастрофи не може самостійно відновити економіку і соціальну сферу. А це вимагає реалізації спеціальних державних програм підтримки відповідних територій та вживання необхідних організаційно-правових заходів, а саме:

- розробка загальної стратегії організації допомоги постраждалим територіям і людям;
- затвердження необхідних нормативно-правових актів;
- визначення, призначення і розподіл різних видів допомоги;
- визначення розмірів пільг, компенсацій, субсидій і дотацій;
- розробка соціальних нормативів забезпечення продуктами і товарами першої необхідності, а також іншими послугами;
- моніторинг соціально-економічних, демографічних та психологічних наслідків в постраждалому регіоні;
- організація надання послуг у сфері цивільного захисту населення.

Отже, широкий спектр соціальних, економічних, демографічних і психологічних негативних наслідків надзвичайних ситуацій, поза всяким сумнівом, вимагають ефективної системи цивільного захисту.

Висновки. Таким чином можна зробити висновок, що надзвичайна ситуація є синтетичним поняттям, що включає безліч різноманітних елементів (негативний фактор, умови, наслідки, обстановка, збиток тощо) які, у свою чергу, також поділяються на частини. Надзвичайна ситуація нерозривно пов'язана з певною соціальною та економічною системами, оскільки оголошення ситуації як надзвичайної залежить не тільки від її класифікації та критеріїв, а також від специфіки функціонування у цій сфері соціальних груп, діючих у них соціальних норм, традицій, соціальних та економічних відносин. Також зазначимо, що економічна сутність надзвичайних ситуацій

полягає в істотному впливі на економічні відносини і інфраструктуру, реалізацію стратегій і програм економічного розвитку. Соціальна сутність надзвичайних ситуацій полягає в тому, що в ній формуються стійкі очікування постраждалих людей по відношенню до суб'єктів, які відповідають за попередження та ліквідацію надзвичайних ситуацій. Такими суб'єктами, як правило, виступають органи публічного управління.

Відповідно, вони мають планувати свої дії, ураховуючи очікування постраждалого населення, забезпечуючи належний цивільний і соціально-економічний захист населення як у нормальних, так і в надзвичайних ситуаціях. При цьому якщо в нормальних ситуаціях до об'єктів цивільного захисту відноситься все населення певної адміністративно-територіальної одиниці, то в умовах надзвичайних ситуацій такими об'єктами може виступати: все постраждале населення, окремі групи і верстви населення, які найбільше постраждали унаслідок ситуації; соціально уразливі групи населення (багатодітні сім'ї, інваліди, діти-сироти, малозабезпечені тощо). Зазначене обумовлює необхідність розвитку системи надання державних послуг у сфері цивільного захисту, які дозволять задовольнити нагальні потреби громадян до, під час та після виникнення надзвичайних ситуацій.

Список використаних джерел

1. Бринчук М. М. Экологическое право : учеб. / М. М. Бринчук. 2-е изд., перераб. и доп. / М. М. Бринчук. – М. : ЭКСМО, 2010.– 670 с.
2. Воротін В. Є. Особливості державної регіональної політики / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 516 с.
3. Данилишин Б. М. Природно-техногенні катастрофи: проблеми економічного аналізу та управління / Б. М. Данилишин. – К. : ЗАТ «Нічлава», 2001. – 260 с.
4. Карпенко О. А. Основи антикризового управління : навч.-метод. посіб. / О. А. Карпенко. – К. : Вид-во НАДУ, 2006. – 208 с.
5. Качинський А. Б. Розвиток проблеми ризику в Україні: теорія і практика / А. Б. Качинський // Стратегічна панорама. – 2002. – № 4. – С. 10–18.
6. Кошкин А. О. Інформаційно-аналітичне забезпечення системи державного управління в умовах екстремальних ситуацій (інцидентів) / А. О. Кошкин // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2014. – № 3 (46). – С. 257–263.
7. Людина і соціум у глобалізованому світі : монографія / О. К. Чаплигін, Н. С. Корабльова, А. С. Дорошкевич, О. О. Маркозова ; за ред. проф. О. К. Чаплигіна. – Х. : ХНАДУ, 2012. – 340 с.
8. Ляшевська О.І. Вдосконалення державного регулювання у фінансуванні інноваційної діяльності регіону / О.І. Ляшевська/ Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія: Держ. упр-ня, 2017. – Вип. 1 (6). – С. 295-304.
9. Нижник Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, В. Т. Білоус ; за заг. ред. П. В. Мельника, Н. Р. Нижник. – Ірпінь, 2000. – 304 с.
10. Основи виживання: заходи, що забезпечують життєдіяльність в умовах автономного існування при надзвичайних ситуаціях / [С. О. Гур'єв,

С. М. Миронець, Г. Г. Рошчін та ін.] ; ІДУСЦЗ, УНПЦ ЕМД та МК. – К., 2009. – 209 с.

11. Охорона праці та безпека життєдіяльності населення у надзвичайних ситуаціях : навч. посіб. / [І. В. Кочін, Г. О. Черняков, П. І. Сидоренко та ін.]; за ред. І. В. Кочіна. – К. : Здоров'я, 2005. – 432 с.

12. Шоботов В. М. Цивільна оборона : навч. посіб. – вид. 2-е, перероб. / В. М. Шоботов. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 438 с.

References

1. Brynchuk, M.M. *Ekologicheskoye pravo [Environmental law]*. Moscow: EKSMO, 2010. Print.

2. Vorotin, V.YE. *Osoblyvosti derzhavnoi polityky [Features of public policy]*. Kyiv: UADU, 2000. Print.

3. Danylyshyn, B.M. *Pryrodno-tekhnogenni katastrofy: problemy ekonomichnogo charakteru [Natural and echnogenic catastrophes: problems of economical analysis and management]*. Kyiv: ZAT «Nchlava», 2001. Print.

4. Karpenko, O.A. *Osnovy antykrizovogo upravlinnia [The basis of the anticrisis control]*. Kyiv: NADU, 2006. Print.

5. Kachynskyi, A.B. "Rozvytok problemy ryzyku v Ukraini: teoriia i praktyka [Development of risk problem in Ukrainian: theory and practice]." *Strategichna panorama* 4 (2002): 10-18. Print.

6. Koshkin, A.O. "Informatsiino-analitychne zabezpechennia systemy derzhavnogo upravlinnia v umovakh ekstremalnykh situacii (intsydentiv) [The research and information providing of the system of state administration is in the conditions of extreme situations (incidents)]." *Teoriia ta praktyka derzhavnogo upravlinnia* 3 (46) (2014): 257–263. Print.

7. Chaplygin, O.K., Korablov, N.C., Doroshkevich, A.C. and Markozova, O.O. *Liudyna i sotsium u globalizovanomu sviti [A man and society are in the globalized world]*. Kharkiv: KHNADU, 2012. Print.

8. Liashevskya, O.I. "Vdoskonalennia derzhavnogo reguliuvannia u finansuvanni innovaciinoi diialosti region [Improving state regulation of innovation funding of the region]." *Visnyk Nacionalnogo universytetu cyvilnogo zahystu Ukrainy. Seriya: "Derzhavne upravlinnia"* 1 (6) (2017): 295-304. Print.

9. Nyzhnyk, N.R., Sytnyk, G.P. and Bilous, V.T. *Natsionalna bezpeka Ukrainy (metodologichni aspekty, stan i tendentsii rozvytku [The national safety of Ukraine (methodological aspects, state and progress trends)]*. Irpin, 2000. Print.

10. Guriev, S.O., Myronets, S. M. and Roshchin, G.G. *Osnovy vyzhyvaniia: zakhody, shcho zabezpechuiut zhyttiediialnist v umovach avtonomnogo isnuvannia pry nadzvychainykh sytuatsiiach [The Bases of survival: measures that provide vital functions in the conditions of autonomous existence at emergencies]*. Kyiv, 2009. Print.

11. Kochin, I.V., Cherniakov, G.O. and Sidorenko, P.I. *Ochorona pratsi ta bezpeka zhyttiediialnosti naseleння u nadzvychainykh sytuatsiiach [The Labour protection and safety of vital functions of population are in emergencies]*. Kyiv: Zdorovia, 2005. Print.

12. Shobotov V.M. *Tsyvilna oborona [The civil defensive]*. Kyiv: Center of educational literature, 2006. Print.